

Varpų skambinimo tradicijos Kėdainių krašto krikščioniškų konfesijų laidotuvėse

LAURYNAS PREIKŠA,
RASA RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas
El. paštas laurynas.preiksa@gmail.com, rasa.raciunaite-pauzuoliene@vdu.lt

Straipsnyje nagrinėjamos varpų skambinimo tradicijos Romos katalikų, evangelikų liuteronų, stačiatikių ir sentikių konfesijų laidotuvėse Kėdainių krašte. Gilinamasi, koks yra šios tradicijos santykis su bendruomene Kėdainių apylinkėse ir mieste. Tyrimas atskleidė, kad varpų skambinimas Romos katalikų parapijose Kėdainių mieste atlieka anoniminę komunikacinę funkciją, o kaimiškose Kėdainių krašto vietovėse – individualią komunikacinę funkciją. Konfesiniai skirtumai eschatologiniais klausimais lemia skirtingą varpų gedulingo skambinimo tradicijos prasminį aspektą. Romos katalikai, stačiatikiai ir sentikiai gedulingą varpų skambėjimą sieja su pagalba mirusiajam, evangelikams liuteronams – tai ženklas gyviesiems, primenantis apie būsimąjį neišvengiamą susitikimą su Viešpačiu. Straipsnis paremtas 2022–2025 m. etnografinių lauko tyrimų duomenimis.

Reikšminiai žodžiai: laidotuvių tradicijos, skambinimas varpais už mirusįjį, Kėdainių kraštas

IVADAS

Mirtis, nepriklausomai nuo mirštančiojo amžiaus, kultūrinės, socialinės, religinės, etninės tapatybės, yra paslaptiingiausias žmogaus gyvenimo ciklo virsmas, skatinantis žmoniją domėtis šiuo fenomenu. Mirties reiškinį galima tyrinėti fiziologiniu, filosofiniu, antropologiniu ar teologiniu požiūriu, tačiau niekas negali jo įvertinti egzistencine patirtimi.

Nors krikščioniškos laidotuvės mirusiajam nesuteikia sakramento, tačiau jos yra Bažnyčios liturginių apeigų dalis. Jos išreiškia „krikščioniškos mirties velykinę prasmę ir atitinka kiekvieno regiono aplinką bei tradicijas“ [12, 357]. Romos liturgijos pateikia trejopas laidotuvių apeigas, priklausomai nuo to, kur jos vyksta – namuose, bažnyčioje, kapinėse, taip pat atsižvelgiama į vietinius papročius ir liaudies pamaldumą. Krikščioniškų laidotuvių liturgijoje išskiriami svarbiausi keturi momentai: bendruomenės pasveikinimas, žodžio liturgija, Eucharistinė auka ir atsisveikinimas su mirusiuoju [12, 357–358]. Atsisveikinimą su

žmogumi nuo seno lydėjo muzikinė apeigų dalis, o vienas iš jos elementų – skambinimas varpais, pranešant apie bendruomenės nario mirtį ir lydint velionį į kapus. Minėtos apeigos bus analizuotos šiame straipsnyje.

Varpų atsiradimo pradžia ir jų istorija krikščionybėje apipinta nežinomybės. Įvairūs šaltiniai ir tyrinėjimai, pateikdami žinių apie varpo kilmę, nurodo skirtingus kraštus. Nors varpo kilmė nėra iki galo atskleista, tyrinėtojai pastebi varpą egzistavus senesnėse, dar ikikrikščioniškose, egiptiečių, asirų, senovės graikų, romėnų kultūrose, taip pat varpas sutinkamas Europoje, Kinijoje, Indijoje, Japonijoje [17, 394] ir netgi Mesopotamijos regionuose [27, 68]. Tarp kampanologijos sritį nagrinėjančių autorių Lietuvoje galima būtų išskirti Gintautą Žalėną, Povilą Švėrebę, dailės istorikę ir kultūrologę Gražiną Mariją Martinaitienę, fiziką ir mokslo istoriką Libertą Klimką. Šie autoriai analizuoja varpus įvairiais atžvilgiais – gilinasi į Lietuvos varpų liejininkystės specifiką ir istoriją, nagrinėja varpus kaip paveldo ar meno objektus, analizuoja jų akustinius aspektus bei varpų skambesio fizikines savybes. Tačiau skambinimas varpais, kaip ritualinis laidotuvių ciklo reiškiny, visiškai netyrinėtas Lietuvoje, į kurį verta įsigilinti. Tuo šis straipsnis yra naujas ir aktualus.

Šio tyrimo tikslas – išnagrinėti Kėdainių krašto krikščioniškų konfesijų skambinimo varpais už mirusiojo sielą tradicijos paplitimą ir variantiškumą. Straipsnyje keliama šie uždaviniai: 1) nustatyti varpų skambinimo tradicijos praktikas ir jų gyvybingumą Kėdainių krašto krikščioniškų konfesijų (Romos katalikų, stačiatikių, evangelikų liuteronų ir sentikių) laidotuvėse, 2) ištirti modernizmo įtaką varpų skambinimo tradicijai Kėdainių krašte.

Prieš aptariant straipsnio tyrimo objektą – varpų skambinimo už mirusįjį tradicijas Kėdainių krašte (Kėdainių mieste ir jo apylinkėse), verta atkreipti dėmesį į Kėdainių krašto specifiką. Kėdainių kraštas, įsikūręs Vidurio Lietuvoje, Nevėžio ir jo intakų (Šušvės, Dotnuvėlės (Dotnuvos), Kruostos, Obelies, Smilgos, Smilgaičio, Liaudės, Lankeso ir kitų) apsuptyje, pasižymi daugiakultūriškumu ir skirtingų krikščioniškų konfesijų gausa. Garsi Radvilų giminė, valdžiusi Kėdainių miestą nuo XVII a. iki 1812 m., čia įkurdino nemažai žydų, vokiečių, škotų, olandų, švedų pirklių, amatininkų ir pramonininkų [13, 389]. Kartu su etninių grupių atstovais Kėdainių mieste įsikūrė skirtingų krikščioniškų konfesijų ir judėjų bendruomenės, maldos namai ir parapijos. Šiandien greta didžiausios Romos katalikų bendruomenės Kėdainių krašte dar gyvuoja negausios krikščioniškų konfesijų – stačiatikių, evangelikų liuteronų ir sentikių – bendruomenės.

Etnografinio tyrimo metodologija. Tyrimui buvo pasirinkta Kauno arkivyskupijos Kėdainių dekanato teritorija, kuriai priklauso 18 Romos katalikų parapijų, tačiau stengtasi neapsiriboti vien tik bažnytiniu administraciniu suskirstymu, kuris skiriasi nuo Kėdainių rajono geografinių ribų. Tyrimo metu teritorija buvo praplėsta remiantis Lietuvos geografiniu suskirstymu, kadangi bažnytinis administracinis suskirstymas ilgainiui keitėsi. Bažnyčios administracinius pokyčius dažniausiai lėmė pasaulietinės valdžios veiksmai (pvz., pokariu nacionalizuotos, vėliau XX a. 9 dešimtmetyje grąžintos krikščionių bažnyčios). Straipsnyje remiamasi 2022–2025 m. Kėdainių mieste ir jo apylinkėse atliktų etnografinių lauko tyrimų duomenimis.

Lauko tyrimo metu buvo apklausti keturių krikščioniškų konfesijų – Romos katalikų, liuteronų evangelikų, pravoslavų ir sentikių – atstovai Kėdainių mieste bei rajone. Naudotą etnografinio tyrimo metodologiją sudarė pokalbis, pusiau struktūruotas interviu, stebėjimas, anketavimas. Tyrimas vyko 19 Romos katalikų (18 parapijų Kėdainių rajone ir 1 Panevėžio rajone) ir po vieną evangelikų liuteronų (Kėdainiuose), pravoslavų (Kėdainiuose) parapijose ir sentikių bendruomenėje. Į tyrimo lauką buvo įtraukta 19 Romos katalikų

parapijų, priklausančių Kėdainių dekanatui, t. y. Kėdainių Šv. Jurgio, Kėdainių Šv. Juozapo, Krakių Šv. Apaštalo evangelisto Mato, Pajieslio Švč. Mergelės Marijos, Liūdinčių Guodėjos, Josvainių Visų Šventųjų, Labūnavos Dievo Apvaizdos, Šėtos Švč. Trejybės, Pagirių Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo, Lančiūnavos Šv. Kazimiero, Paberžės Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo, Šlapaberžės Nukryžiuotojo Jėzaus, Truskavos Šventosios Dvasios, Dotnuvos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai, Surviliškio Nukryžiuotojo Jėzaus, Pernaravos Nukryžiuotojo Jėzaus, Pagirių Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo, Šaravų Švč. Jėzaus Širdies, Gudžiūnų Švč. Jėzaus Širdies. Tyrimas apėmė ir Kėdainių evangelikų liuteronų bažnyčią bei Kėdainių Viešpaties Atsimainymo stačiatikių cerkvę. Kėdainiuose taip pat yra išlikusi negausi sentikių bendruomenė, kuri religinėms šventėms pasikviečia dvasiškį arba patys vyksta švęsti į kitus miestus – Panevėžį ar Kauną, nes savo maldos namų Kėdainių rajone neturi. Etnografinio tyrimo metu iš viso apklausti 55 pateikėjai.

Etnografinio tyrimo metu pastebėta tam tikra tendencija – visos lankytos Kėdainių krašto katalikiškos gyvenvietės gyvena gana izoliuotai. Viena nuo kitos ir nuo Kėdainių miesto gyvenvietės (ir parapijos) yra nutolusios skirtingu atstumu. Pavyzdžiui, Labūnava yra visiškai netoli Kėdainių, vos už 11 km, o Josvainiai nutolę 24 km, Krakės – 30 km, Paberžė – 32 km. Pastebėta, kad artimiau viena nuo kitos išsidėčiusių Kėdainių rajono gyvenviečių senbuviai, vietiniai žmonės labiau rūpinasi savo kraštu, jo istorija bei tradicijomis, tačiau jiems mažiau svarbios gretimų parapijų kaimynų tradicijos. Kėdainiuose gyvenančių įvairių konfesijų pateikėjų pasakojimuose galima dažnai išgirsti, kad *mes tai ne taip kaip jie, mes šį ritualą atliekame taip ar anaip* [VDU ER 2738/5, p. 22–23], tačiau tarp skirtingų gyvenviečių, bet tos pačios katalikų bendruomenės atstovų to neišgirsi, nes jie tiesiog nežino, kad „anie“ atlieka tam tikrą veiksmą kitaip.

VARPŲ SKAMBINIMO PRAKTIKOS KĖDAINIŲ KRAŠTO ROMOS KATALIKŲ LAIDOTUVĖSE

Straipsnyje siekiama apžvelgti varpų skambinimo praktikas Kėdainių krašto laidotuvėse, kurių įvairovę ryškiausiai atskleidžia instrumentinio muzikavimo pavyzdžiai. Šiandien galima konstatuoti, kad visose tyrinėtose ir veikiančiose Kėdainių rajono Romos katalikų parapijose yra įrengti varpai ir iki šiol egzistuoja varpų skambinimo tradicija, nepaisant nepalankių istorinių ir politinių aplinkybių per penkiasdešimt Lietuvos okupacijos ir pokario metų.

Atliekant tyrimą Kėdainiuose užfiksuotas Katalikų Bažnyčios ir vietinės Kėdainių savivaldybės atstovų bandymas (2015–2019 m.) sukurti Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčioje naują, tačiau protestantiškuose kraštuose gyvavusią pasaulietinę skambinimo varpais tradiciją, skelbiančią 17 val. darbo dienos pabaigą. Deja, po savivaldos rinkimų pasikeitus vietinei valdžiai, ši naujai įvesta tradicija neprigijo. Nors sovietmečiu Kėdainių liuteronų maldos namuose skambinimo varpais tradicija buvo nutrūkusi, tačiau 2024 m. vykdydama savivaldybės bažnyčių rėmimo programos projektą Kėdainių liuteronų bendruomenė šią tradiciją atnaujino. Taigi liuteronų bažnyčios bokšte buvo įkeltas varpas, šioms darbams vadovavo inžinierius kampanologas Saulius Stulpinas.

Lyginant Kėdainių miesto ir Kėdainių rajono kaimiškų vietovių Romos katalikų bažnyčių skambinimo varpais už mirusįjį tradiciją, galima pastebėti tam tikrų skirtumų. Nors skambinimas varpais per laidotuves nėra dažnas Kėdainių mieste, tačiau kaimiškose parapijose ši tradicija dar yra pakankamai gyva. Kėdainių mieste yra įsikūrusios dvi Romos katalikų parapijos: Šv. Juozapo ir Šv. Jurgio. Šv. Juozapo parapijoje yra įprasta apie velionio mirtį pranešti varpais, kai šių paslaugų paprašo mirusiojo artimieji. Tokių atvejų skaičius

per metus nėra didelis – 1 iš 20 [VDU ER 2738/16, p. 69]. Mirus žmogui, įprastai varpais skambinama dviem momentais: sužinojus apie mirtį ir išlydint velionį į kapus.

Kėdainių Romos katalikų Šv. Jurgio parapijos, įsikūrusios kitoje Nevėžio pusėje, bažnyčioje skambinimo varpais už mirusiojo sielą tradicija egzistavo iki 2000 metų. Vėliau šis paprotys sunyko dėl varpų defektų – per laiką jie susidėvėjo ir suskilo. Pateikėjų teigimu, iki 2000 m. buvo skambinama varpais mirus velioniui, už šias paslaugas mirusiojo artimieji papildomai atsilygindavo [VDU ER 2738/ 22, p. 101]. Šiuo metu tradicija skambinti varpais už mirusiojo sielą Šv. Jurgio parapijoje yra nutrūkusi, tačiau pastaruoju metu varpais skambinama ir kviečiama tikinčiuosius į pamaldas tik sekmadieniais prieš šv. Mišias ir per Velykas.

Kaimiškose Kėdainių krašto vietovėse skambinimo varpais už mirusiojo sielą praktika, liaudiškai vadinama *skambinimu už dūšią*, dar yra plačiai paplitusi. Įprastai varpininkas (-ė) apie parapijiečio mirtį sužino iš kunigo arba mirusiojo artimųjų, kurie ir paprašo paskambinti už mirusiojo vėlę. Pastebėta, kad kaimiškose vietovėse skambinimas varpais turi didesnę prasmę nei Kėdainių miesto parapijose. Gedulingas varpų skambėjimas miesto bendruomenės nariams gali suteikti anoniminę informaciją, kad *kažkas numirė*, o kaimiškoje vietovėje po skambinimo už mirusiojo *dūšią* varpininkai (-ės) netrukus sulaukia telefono skambučių – *kas numirė?* Taigi varpų skambinimas Kėdainių mieste atlieka anoniminę komunikacinę funkciją, o kaimiškose Kėdainių krašto vietovėse – suasmenintą, individualią komunikacinę funkciją.

Tyrimo duomenų analizė rodo, jog skambinančiajam (-ai) yra svarbu kuo greičiau pranešti žinią, kad kaimo bendruomenė iš pirmųjų lūpų sužinotų apie bendruomenės nario mirtį. Varpininkas jaučiasi atsakingas ir atliekantis (-ti) svarbią misiją, kuri net primena tam tikrą koncertinės scenos patirtį – skambinimą girdi ne tik bendruomenės lyderis kunigas [VDU ER 2738/24, p. 110], greičiausiai jį girdi ir vertina bendruomenės nariai [VDU ER 2738/2, p. 12; VDU ER 2738/3, p. 16–17].

Tyrimo medžiaga liudija, kad skambinimas varpais už mirusiojo vėlę atliekamas ne tik mirus žmogui, tačiau ir laidotuvių procesijos metu. Skambinama skaičiuojant dūžius, tačiau tam tikrais atvejais (norint labiau pagerbti velionį, parodyti velioniui pagarbą artimųjų akyse) gali būti skambinama ir ilgiau, iki 50 kartų, tikintis, jog šis veiksmas neliks nepastebėtas velionio artimųjų.

Tyrimas atskleidė, kad Katalikų Bažnyčios kunigai skambinimo varpais tradiciją mirus žmogui vertina palankiai. Vertinimas įvairuoja nuo konstatavimo, jog tokia yra tradicija (Šėta, Kėdainiai), iki argumentais pagrįsto aiškinimo: *skambinimas savaime nieko nekeičia, tačiau žmonės išgirdę gali susimąstyti ir sukalbėti maldą už mirusįjį* [VDU ER 2738/36, p. 152]. Kai kurie pateikėjai, tarnavę pas kun. Tėvą Stanislovą Dobrovolskį, pabrėžė šio reiškimo sakralų pobūdį: *skambinama varpais, kad dūšė ramiai išeitų* [VDU ER 2738/10 p. 45], *tykiai tykiai, kaip paskutinis tas* [atodūsis – aut. past.] *išeina* [VDU ER 2738/24, p. 110].

Reikėtų išskirti Gavėnios laikotarpį Bažnyčios liturginių metų kalendoriuje, kuris išiskiria tuo, kad per Gavėnią nutyla visi bažnyčios varpai (anksčiau nutildavo ir vargonai), todėl minėtu metu varpais nėra skambinama [VDU ER 2738/23, p. 105; VDU ER 2738/24, p. 152]. Žmonės dar prisimena, kad varpus (varpelius) Gavėnios metu pakeisdavo kleketai ar kiti išskirtinai mediniai (skleidžiantys tarškančią garsą) instrumentai. Neretai šie tarškantys instrumentai žmonėms keldavo baimę. Dėl šios priežasties kai kurie žmonės, pasak vienos Paberžės parapijos pateikėjos, bijodavo mirti Gavėnios laikui.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad Kėdainių krašte skambinimas už mirusiojo sielą turėjo skirtingus pavadinimus. Žmonės sakydavo, kad skambina varpais *už dūšią* (Josvainiai,

Paberžė, Šėta), *už dūšines* (Pajieslys), *po dūšiom* (Labūnava, Krakės), *po dūšių* arba įvardydavo šį reiškinį *pazvanais* (Truskava). Josvainių gyventojai, išgirdę gedulingai skambantį varpą, mirtį apibūdindavo vaizdingu frazeologizmu: *kažkas padėjo šaukštą* [VDU ER 2738/3, p. 17].

Reikėtų išskirti Kėdainių krašto varpams būdingą skambinimo būdą, kuris skiriasi nuo Vakarų Europos regionui įprasto skambinimo. Kėdainių krašte pasitaiko nesvyruojantiems varpams būdingas varpų tvirtinimas, o vėliau ir skambinimo būdas, t. y. kai skambinimo metu varpas išlieka stabilus, o garsas išgaunamas siūbuojant varpo liežuvėlį [23, 460–464; 16, 3–4]. Pažymėtina, kad toks skambinimas nėra būdingas Vakarų Europos kraštams, kur yra paplitęs įprastas linguojantiems varpams būdingas tvirtinimo būdas. Šio empirinio tyrimo duomenimis, visi minėtu būdu tvirtinami varpai kabo mažų parapijų medinėse varpinėse (Paberžė, Pajieslys, Labūnava, Pagiriai, Surviliškis). Surviliškio ir Labūnavos varpinėse aptikti požymiai [žr. VDU ER 2738, p. 218, 219] leidžia tvirtinti, kad anksčiau šie varpai buvo linguojančio tipo, t. y. buvo linguojamas ant pakabos pritvirtintas varpas, o varpo liežuvėlis užgaudavo tai vieną, tai kitą varpo sienelę. Pirmuoju atveju varpo pakaba, tyrimo metu aptikta Surviliškio Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčios varpinės slenksčio vietoje, po rekonstrukcijos nebuvo naudojama, antruoju – Labūnavos Dievo Apvaizdos bažnyčios varpinėje pavyko rasti užmestą nedidelį varpą, įtvirtintą į nedidelę pakabą, kurios teliko fragmentai. O štai Šlapaberžės Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčios varpas įtvirtintas dvejopai – juo galima skambinti ir svyruojant varpą, ir siūbuojant varpo liežuvėlį [žr. VDU ER 2738, p. 220].

Apibendrinant galima teigti, kad visose Kėdainių dekanato Romos katalikų parapijose, mirus žmogui, egzistuoja varpų skambinimo tradicija. Skambinimas varpais už mirusiojo vėlę atliekamas ne tik mirus žmogui, tačiau ir laidotuvių procesijos metu. Kėdainių mieste varpų skambinimas per laidotuves nėra toks dažnas, tačiau kaimiškose parapijose ši tradicija yra pakankamai gyva ir iki šiol išlaikiusi prasmę. Gedulingas varpų skambėjimas miesto bendruomenės nariams neatlieka individualizuotos komunikacinės funkcijos, skirtingai nei kaimiškoje vietovėje, kur varpų skambinimas – tai ritualas, pranešantis apie nedidelės kaimo bendruomenės konkretaus žmogaus mirtį.

MODERNIZMO ĮTAKA VARPŲ SKAMBINIMO TRADICIJAI KĖDAINIŲ KRAŠTE

Modernizacijos ir globalizacijos procesai neišvengiamai skverbiasi ne tik į miesto, bet ir kaimo žmonių gyvenimą, taip pat į laidotuvių bei liturginę muzikinę kultūrą. Kėdainių krašto Romos katalikų parapijose šiuo metu skambinama dviem būdais: rankiniu ir automatizuotu būdu. Kai kurie pateikėjai tvirtino, kad skambinimas *už dūšių* varpais yra *neatsiejama parapijos tradicija, todėl patys parapijiečiai noriai prašo, kad būtų skambinama* [VDU ER 2738/33, p. 149]. Kita dalis pateikėjų su liūdesiu konstatavo, kad šių dienų „modernėjimas“ apskritai naikina tradicijas. Pažymėtina, kad šie pateikėjai nėra vien tik vyresniosios kartos, kurie paprastai yra linkę idealizuoti savo jaunystės laikus, bet ir vidurinės kartos atstovai. Vienas iš varpų reiškinio modernėjimo požymių yra automatinės, arba elektrifikuotos, varpų skambinimo sistemos įrengimas, kai varpininkui ar šias pareigas atliekančiam žmogui tereikia pasikliauti moderniomis technologijomis.

Mažose kaimo parapijose tarp varpininko ir vietinės kaimo bendruomenės neretai užsimezga artimas ir šiltas ryšys. Varpininkas dažniausiai puikiai pažįsta mirusį žmogų, už kurio *dūšių* skambina, išryškėja asmeninis santykis tarp mirusiojo ir bendruomenės atstovo – varpininko. Dėl šios priežasties skambinimas varpais už mirusįjį neretai būna

suasmenintas ir nėra vien tik bendruomenei skirtas formalus ženklas. Pateikėjai, apibūdinami skambinimo už mirusiojo sielą prasme, pirmiausia šį veiksmą sieja su sielos palydėjimu, *kad dūšė ramiai išeitų* [VDU ER 2738/10, p. 46]. Taigi varpininkas, panašiai kaip ir kunigas, atlieka mediatoriaus funkciją tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio.

Tyrimas atskleidė, kad greta esančiose Truskavos (Kėdainių rajono šiaurinė dalis, Panevėžio vyskupija) ir Ramygalos (Panevėžio rajono pietinė dalis, Panevėžio vyskupija) parapijose šiandien varpais skambinama skirtingai. Truskavos parapijoje skambinama rankomis, Ramygalos parapijoje – automatizuotai, pasitelkus pultelį. Pastarasis skambinimo varpais būdas padeda sutaupyti, nes nereikia samdyti varpininko, tačiau tuomet nebelieka varpininko ir bendruomenės santykio, dingsta subjektyvus asmeniškumas, varpininkas praranda mediatoriaus funkciją.

Atlikus etnografinį tyrimą paaiškėjo, kad iš 19 parapijų (17 – Kauno arkivyskupijos Kėdainių dekanato ir 1 – Panevėžio vyskupijos, 1 – stačiatikių cerkvė, priklausanti Vilniaus ir Lietuvos vyskupijai) penktadalyje parapijų skambinama automatizuotu būdu, o likusiose vis dar skambinama tradiciškai, t. y. rankomis. Pastebėta, kad parapijos dydis ir finansinis pajėgumas nėra lemiantis veiksnys apsisprendžiant įrengti automatizuotą varpų skambinimo sistemą. Pavyzdžiui, Josvainiuose varpai buvo elektrifikuoti dar sovietmečiu, apie 1965 m., netrukus po to, kai tarybinė valdžia leido bažnyčioje įvesti elektrą, o Pernaravos parapija iširengė elektrifikuotą varpų skambinimo sistemą visai neseniai – prieš keletą metų [VDU ER 2738/15, p. 66; VDU ER 2738/33, p. 149].

Šiandien varpų skambinimo tradicijos neišvengiamai modernėja ir dinamiškai kinta varpus atnaujinant ir juos modernizuojant. Antai Dotnuvos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčia turi du varpus, pavadintus Šv. Antano ir Šv. Kazimiero vardais. Šiam tyrimui įpusėjus buvo atlikta šių varpų modernizacija, didžiuoju varpu – Šv. Antano – kasdien 12 val. automatizuotai skambinama kviečiant „Viešpaties angelo“ maldai ir į mišias, o Šv. Kazimiero vardo varpu skambinama rankomis.

Kitas krikščioniškų konfesijų įvairovę iliustruojantis pavyzdys – Kėdainių liuteronų evangelikų bažnyčios bokšte 2024 m. įkeltas varpas, kadaise priklausęs katalikiškai Šv. Juozapo parapijai, kuri dar anksčiau jį buvo nusipirkusi iš Kėdainių Viešpaties Atsimainymo stačiatikių cerkvės. Ateityje, atlikus antrąjį darbų etapą, šį varpą ketinama automatizuoti ir pradėti juo skambinti.

Atskiro paminėjimo vertas Šėtos, Josvainių ir Pernaravos katalikų parapijų skambinimo varpais už mirusiojo sielą būdas. Visose minėtose bažnyčiose skirtingais laikotarpiais yra įrengta elektrifikuota varpų valdymo sistema. Dėl šios priežasties Pernaravos parapijoje, kurioje neseniai buvo įrengta tokia sistema, skambinimas už mirusiojo sielą, atlydint į bažnyčią ir išlydint į kapus, nesiskiria nuo kvietimo į sekmadienio šventas mišias ar skambinimo Velykų rytą. Josvainiuose tikintieji iš karto pastebėjo šį trūkumą ir netrukus jį pašalino, patobulinę įrangą ir nustatę lėtą veikimo režimą. Šiuo metu Josvainiuose skambinama į vieną varpo šoną, kai skambinama *už dūšią*, ir greitu tempu, kuris skirtas džiaugsmingai kviešti parapijiečius sekmadienio mišioms bei Velykų rytą [VDU ER 2738/15, p. 67].

Dar kitoks skambinimo varpais būdas užfiksuotas Šėtoje, kur yra du varpai, valdomi elektros sistemos. Šie varpai keičia vienas kitą – pradžioje skambinama tris kartus po tris mažuoju varpu, o vėliau – didžiuoju varpu. Skambinama mygtuku įjungiant vieną arba kitą varpą, taigi jie varijuoja. Anot kelių gerai informuotų šaltinių, Šėtoje už mirusiojo sielą skambinama tokia tvarka:

Pradžiai skambinama tris kartus po tris mažuoju varpu [t. y. iki minutės vieną kartą, antrą, trečią – aut. past.]. Tarp skambinimo serijų padaroma nežymi pauzė. Priklauso nuo varpininko. Skambinimas užbaigiamas didžiojo varpo pavieniais dūžiais tris kartus po tris. Taip pat su nežymiom pauzėmis. Skambinimo metu kalbama „Viešpaties angelo“ malda už velionį [VDU ER 2738/25, p. 116; VDU ER 2738/33, p. 149].

Kita Šėtos gyventoja (varpininkė) teigė, kad skambindama varpais tiesiog skaičiuoja [VDU ER 2738/27, p. 124]. Visus Šėtos varpininkus tokio varpų skambinimo pamokė prieš tai ilgus metus Šėtos bažnyčioje skambinusi varpininkė, šią tradiciją perėmusi iš kunigo. Taigi ši varpų skambinimo tradicija buvo perduodama iš kartos į kartą. Minėta skambinimo tvarka pasikartoja ir gretimoje Lančiūnavos parapijoje, kurią aptarnauja tas pats kunigas ir vargonininkas. Skambinimo būdas tiek Šėtoje, tiek Lančiūnavoje yra tas pats, tik Lančiūnavoje skambinama vienu varpu ir rankomis [VDU ER 2738/33, p. 149].

Taigi skambinimo varpais būdai įvairuoja priklausomai nuo vietinių parapijos tradicijų, individualių varpininkų interpretacijų bei parapijos kunigų ar varpininkų perduotų tradicijų. Nepaisant modernėjimo procesų, maldos aspektas, gedulingai skambinant varpais, šiandien išlieka.

SKAMBINIMAS VARPAIS KAIP MALDOS IŠRAIŠKA

Kėdainių krašto mirusiajam skambinimo varpais skirtuose ritualuose galima pastebėti pasikartojantį maldos leitmotyvą – daugelis varpininkų skambinimo metu kalba „Viešpaties angelo“ maldą, taip pat pasitaiko „Sveika Marija“, „Amžinąjį atilsį“ maldų variantų. Pateiksime vieno pateikėjo pasakojimą, kuriame sujungiama Šėtos bei Lančiūnavos varpų skambinimo ir „Viešpaties angelo“ maldos tradicija:

Truskavoj yra tik vienas varpas ir kuomet skambini virve, varpą reikia išsiūbuoti – į vieną, į kitą pusę. Tai vat, Truskavoje yra [skambinama varpais – aut. past.] prilaikant, kad būtų lėtesnis [tempas]. Arba, žinau tokia yra tradicija, jei rankomis skambini tris varpus, reikia sustoti, tarsi būtų trys „Viešpaties angelo“ maldos dalys. Ir pabaigoje trys dūžiai tarsi būtų: amžiną atilsį, amžiną atilsį, amžiną atilsį. Tai tarsi „Viešpaties angelo“ maldos imitacija skambinant varpais. <...> kiekvienoje bažnyčioje turėtų būti trys varpai [VDU ER 2738/36, p. 152].

Akivaizdu, kad „Viešpaties angelo“ ir „Amžinąjį atilsį“ maldos simboliškai (skambinant po tris kartus) atkartoja varpų skambėjimą. Todėl galima daryti prielaidą, kad bažnyčia skirtingais varpų skambinimo būdais kviesdavo tikinčiuosius šiai maldai ne tik vidurdienį (ši tradicija dabar jau išnykusi), bet ir pranešdama apie bendruomenės nario mirtį.

Paberžės Romos katalikų parapijoje skambinimo būdas išsiskiria iš kitų Kėdainių dekanato parapijų. Šios parapijos du varpai yra pavadinti Šv. Antano ir Šv. Kazimiero vardais. Jais skambinama už mirusiųjų sielas, tačiau laidotuvių procesijos metu skambinama vienu varpu, o abiem – tik sekmadieniais. Už mirusiojo sielą skambinama didžiuoju varpu, po kiekvieno dūžio varpas prilaikomas virve, tuo metu varpininkas kalba „Viešpaties angelo“ maldą, „Amžinąjį atilsį“ [VDU ER 2738/20, p. 91].

Kitose parapijose, skambinant už mirusiojo sielą, „Viešpaties angelo“ malda taip pat yra kalbama. Besimeldžiančio varpininko maldos santykis su tuo metu skambančiais varpais gali būti įvairialypis. Pasak pateikėjų iš Dotnuvos [VDU ER 2738/19, p. 86] ir Krakių, varpų skambėjimas ritmiškai turi derėti su tariais (gali būti mintyse) maldos žodžiais:

*Viešpaties angelas apreiškė Marijai (bempt) ...,
Tu pradėsi iš šventosios dvasios (bempt) ...* [VDU ER 2738/23, p. 106].

Kitur skambinant už mirusiojo sielą tiesiog yra kalbama „Viešpaties angelo“ malda [VDU ER 2738/29, p. 134; VDU ER 2738/31, p. 142; VDU ER 2738/34, p. 150]. Tyrimo duomenimis, velionio artimieji, užsakydami, kad būtų skambinama už mirusiojo sielą varpais, kartu paprašydavo ir sukalbėti „Viešpaties angelo“ maldą [VDU ER 2738/22, p. 101]. Tačiau ne visi mirusiojo artimieji žinojo šią tradiciją, todėl iš kalbintų pašnekovų teko išgirsti, kad varpininkas pats paragindavo artimuosius pasimelsti už mirusiojo vėlę [VDU ER 2738/15, p. 116].

Pajieslio Švč. Mergelės Marijos, Liūdinčiųjų Guodėjos, katalikų parapijoje užfiksuotas dar vienas unikalus skambinimo varpais būdas:

Po dūšiom“ 10 minučių skambinu. Kaip ta močiutė [t. y. buvusi varpininkė – aut. past.] skambino, taip ir aš. Už tą mirusį poterėlius kalbu: „Viešpaties angelą“, „Sveiką Mariją“, „Amžiną atilsį“. Pagalvoji apie tą žmogų... Vienas nuaidi, kitą paleidžiu – reti tie dūžiai. Vienas garsesnis, kitas duslesnis.

Varpo nuaidėjimas gali užtrukti apie 7–10 sekundžių [VDU ER 2738/29, p. 134; VDU ER 2738/21, p. 95]. Taigi varpininkė, nurodydama 10 min. varpų skambinimo trukmę su pauzėmis tarp varpų nuaidėjimo, skambina panašiai kaip ir Krakių varpininkė. Tokį individualizuotą skambinimą galima traktuoti kaip kūrybinį veiksma ir vertinti kaip tam tikrą atliekamą muzikos kūrinį [VDU ER 2738/29, p. 134; VDU ER 2738/21, p. 95].

Pastebėta, kad dalis pateikėjų katalikiškose parapijose varpo dūžius ar skambinimo laiką skaičiuoja savo nuožiūra. Minėtą pastebėjimą patvirtina dviejų varpininkų pasakojimai: *Kai virvę reikėdavo tampyti, tai užmeti akį į laikrodį. Po to, kai kun. Leonas K. padarė elektrinį varpo skambinimo prietaisą, tai paleidi ir eini tvarkytis* [VDU ER 2738/15, p. 66]. Ilgametė Ramygalos varpininkė, perduodama savo patirtį Truskavos varpininkei, mokė, kad reikia skambinti tris kartus po penkias minutes su pauzėmis [VDU ER 2738/53, p. 195]. Įdomiu atveju pasidalijo Krakių ir Surviliškio parapijos pateikėjai. Anot jų, mirus popiežiui Jonui Pauliui II, iš vyskupijos buvo gautas įsakymas skambinti tiek kartų, kiek metų jis popiežiaus [VDU ER 2738/40, p. 159; VDU ER 2738/44, p. 107].

Skambinimo varpais ritualą galima traktuoti kaip garsinio signalo išraišką siekiant pranešti svarbią komunikacinę informaciją bendruomenei. Todėl galima daryti prielaidą, kad šis signalas papildomą religinę funkciją (varpas = malda) įgijo kiek vėliau. Empirinės medžiagos analizė rodo, kad daugelis lauko tyrimo metu kalbintų pateikėjų (Šėtoje, Labūnavoje, Pajieslyje, Krakėse, Kėdainiuose) skambinimą varpais pirmiausia sieja su pagalba mirusiojo sielai (teologiniu požiūriu malda – visada yra pagalba mirusiajam), o kaimo bendruomenės smalsavimą – jau kaip pasekmę. Varpų dūžiai žmonių sąmonėje kelia asociacijas su senojoje lietuvių pasaulėžiūroje dažnai sutinkamu iškeliaujančios, skrendančios sielos vaizdiniu [VDU ER 2738/29, p. 134].

Varpo (varpelio) ir sielos simbiozė egzistavo ir ikikrikščioniškoje Lietuvoje. Etnologų tyrimuose užsimenama, kad „ligoniui mirštant jį slaugančios moterys skambindavo laimingos mirties varpeliu“ [19, 217], šiuo ritualu buvo siekiama nuo mirštančiojo nubaidyti piktąsias dvasias. Įdomu tai, kad nors jau ir negyvuojančią, tačiau iš kartos į kartą perduodamą XIX a. gyvavusią liaudies pamaldumo tradiciją liudija vieno pateikėjo pasakojimas apie varpo apsauginę funkciją:

Šis varpelis yra mano bobutės Marijonos [VDU ER 2738]. *Kuomet griaudėdavo perkūnija, ji eidama aplink namą skambindavo juo, kad apsaugotų namus. Tai tik tiek žinau. Šitą man papasakojo mano tėvas, o jis girdėjo apie tai pasakojant mano senelį, kuomet dar paauglys buvo. Pas juos apie 1922 m. apsilankė iš Kauno kažkoks etnografas. Apklausinėjo ir viską užsirašinėjo* [VDU ER 2738/39, p. 155].

Vertingos informacijos apie varpų funkcinę reikšmę galima rasti potridentiniame šventosios inkvizicijos konsultanto ir Čento (San Biagio) kolegijos arkikunigo Hieronymo Baruffaldo Fierrariensi veikale *Ad Rituale Romanum commentaria* (1735). Bažnytinės liturgijos ar kitų religinių ritualų kontekste varpo (ar varpelio) funkcija yra atskleidžiama įvairiapusiškai. Verta paminėti ir apsauginę varpų funkciją: „<...> varpai skambinami artėjančios audros atveju, nes dėl jiems suteikto palaiminimo turi galią persmelkti demonus, nes jie yra Karaliaus trimitas. Danguis demonai bijo jų garso“ [3, 218].

Informaciją apie varpo apsauginę funkciją aptinkame ir vėlesniame Vatikano II susirinkimo metu, tačiau dar Tridento dvasioje išleistame ir bažnyčios aprobuotame dokumente. Dviejuose skirtinguose epizoduose aprašomos varpo apeigos, tik pirmuoju laiminamas metalo lydinys, skirtas varpui, o antrajame – pats varpas: „<...> meldžiame išlieti savo palaiminimo rasą ant šio varpo, skirto skambinti dienos tvarką, kad ji vyktų tvarkingai, taip užkirsdama kelią bet kokiems piktojo demono trukdžiams“ [26, 350].

„Tegul žmonių tikėjimas ir pamaldumas sustiprėja, kai tik jie girdi melodingus skambesius. Jam skambant, tegul visos piktosios dvasios būna nuvarytos toli; tegul perkūnija ir žaibas, kruša ir audra bus išstremti; tegul tavo rankos galia numalšina piktąsias oro jėgas, priversdama jas drebėti skambant šiam varpui ir bėgti išvydus jame iškaltą šventąjį kryžių“ [26, 324].

Minėtuose oficialiuose bažnyčios dokumentuose (minimos piktosios dvasios ir gamtos stichijos) aptinkama labai ryški nuoroda į varpo apsauginę funkciją. Varpo skambėjimas įgijo ir išlaikė ne tik signalinę, bet ir religinę funkciją, t. y. siejamas su malda. Varpo dūžius, kai Kėdainių rajono kaimiškose vietovėse pranešama apie mirtį, vienokia ar kitokia forma lydi „Viešpaties angelo“ malda. Visa tai suformavo tikinčiųjų sąmonėje varpo santykį su anapusybe.

KĖDAINIŲ STAČIATIKIŲ BAŽNYČIOS VARPŲ SKAMBINIMO TRADICIJOS

Prieš gilinantis į Stačiatikių Bažnyčios varpų skambinimo tradicijas, reikėtų trumpam prisiminti stačiatikių ištakas Kėdainiuose. Nors šiandien stačiatikybė kaip tradicinė konfesija yra penktoji religija pagal įregistruotų bendruomenių skaičių Lietuvoje [14, 11], nereikėtų užmiršti, kad ji yra „pirmoji mūsų kraštus pasiekusi krikščionių religija“ [14, 7]. Stačiatikių parapijos Kėdainiuose ištakos siekia 1645 m., kai Jonušas Radvila vedė antrąją žmoną – Moldavijos kunigaikštę Mariją Lupu, išpažinusią stačiatikių tikėjimą. Jos garbei 1652 m. Kėdainiuose buvo pastatyta Viešpaties Atsimainymo cerkvė ir vyrų vienuolynas [14, 51, 194]. Peliksas Šinkūnas savo veikale *Kėdainių miesto istorija* mini Jonušo Radvilo 1652 m. gruodžio 4 d. rašytą laišką Kėdainių seniūnui Laurynui Kochanskiui, jame užsimenama apie šiai cerkvei siunčiamus du varpus ir aukurą (altorių) [21, 32]. Nors šiandien Stačiatikių Bažnyčios varpų skambinimo tradicija Kėdainių mieste yra gerokai sunykusi, tačiau vietiniai Kėdainių gyventojai dar gerai prisimena sovietmečiu gyvavusią varpų skambinimo tradiciją Viešpaties Atsimainymo cerkvėje.

Per pastaruosius dešimtmečius stačiatikių laidotuvių tradicijos Kėdainiuose dėl sekuliarizacijos, modernizacijos ir globalizacijos reiškinų patyrė transformaciją. XX a. 9 deš.

pabaigoje – 10 deš. Kėdainiuose prasidėjo spartūs pokyčiai laidojimo paslaugų sektoriuje, atsirado naujų laidojimo paslaugų. Šioje parapijoje tarnaujantis Stačiatikių Cerkvės dvasininkas į Lietuvą atvyko iš Baltarusijos XX a. 9 deš. pabaigoje. Kėdainiuose jis rado vietines stačiatikių tradicijas, kita vertus, komercializacijos pokyčiai laidojimo paslaugų srityje su-niveliavo ir transformavo stačiatikių laidotuvių papročių ypatybes.

Stačiatikių tradicijoje išlikusios varpų skambinimo praktikos skiriasi nuo Romos katalikų. Kėdainių miesto centre esančioje Viešpaties Atsimainymo cerkvėje šiuo metu yra išlikę keturi varpai, kurie kabo cerkvės bokšte. Juos galima suskirstyti į tris grupes: Didysis – Viešpaties varpas (rus. *Господний*), Dievo Motinos (rus. *Божьей Матери*) varpas ir du šventųjų varpai. Minėtoje cerkvėje varpais skambinama prieš liturgiją, kar-tais ir jai pasibaigus, taip pat per didžiąsias šventes. Per Gavėnios laikotarpį, stačiatikių vadinamą Didžiuoju pasninku (rus. *Великий пост*), skambinama tik vienu varpu. Po Velykų visą Atvelykio savaitę (rus. *Светлая седмица*) pagal stačiatikių tradiciją gali bet kuris norintysis, net ir vaikas, užlipti į cerkvės bokštą ir džiaugsmingai skambinti varpais [VDU ER 2738/51, p. 191].

Nors sužinojus apie parapijiečio mirtį, Stačiatikių Cerkvėje nėra tradicijos skambinti varpais už mirusiojo vėlę (apie bendruomenės nario mirtį praneša stačiatikių šventikas per liturgiją), tačiau laidotuvių liturgijos apeigų metu priimta skambinti varpais. Per laidotuves skambinama dviem momentais: kai mirusiojo karstas įnešamas į bažnyčią ir po gedulingos liturgijos išnešamas į kapus.

Tyrimas atskleidė, kad modernizacijos ir globalizacijos reiškiniai daro įtaką tiek stačiatikių, tiek Romos katalikų laidojimo ritualams. Šaltu žiemos metu, kai šarvojimo salėje galima šiltai pasėdėti ir pasimelsti prie mirusiojo kūno, velionio karstas dažniausiai nenešamas į cerkvę. Retais atvejais, kai karstas yra įnešamas į cerkvę, skambinama visais cerkvės varpais. Skambinimo varpais būdas stačiatikių bažnyčioje skiriasi nuo Romos katalikų. Stačiatikių Cerkvėje varpais skambinama lėtai – nuo mažiausio varpo iki didžiausio. Toks skambinimo varpais būdas vadinamas „perebor“ (rus. *перебор*) [30, 8] ir reiškia liūdesį, tačiau jo reikšmė turi ir kitų konotacijų, tokių kaip „pagarba velionio artimiesiems“ ir „pa-galba keliaujančiai sielai“ [VDU ER 2738/51, p. 191].

Panašiai kaip ir Katalikų Bažnyčioje, Stačiatikių Cerkvėje varpininkai, gedulingai skam-bindami varpais, kartoja maldos žodžius *Pasigailėk manęs* arba kalba maldą: *Kristus pri-sikėlė iš numirusiųjų, mirtimi sutrypdamas mirtį ir dovanodamas gyvybę tiems, kurie yra kapuose* (*Христос воскрес из мертвых, смертию смерть поправ, и сущим во гробех живот даровав*). Kėdainių Viešpaties Atsimainymo cerkvės varpininkės teigimu, ši malda padeda skaičiuoti varpo dūžius: *skaitau šią maldą, nes ji man padeda išlaikyti skambinimo ritmą. <...> Man kalbant šią maldą nereikia skaičiuoti, nes šiems žodžiams yra tam tikri var-po dūžiai* [VDU ER 2738/51, p. 191].

Taigi nors skambinimo varpais būdas Stačiatikių Bažnyčioje skiriasi nuo Romos katalikų, tačiau tiek Romos katalikai, tiek stačiatikiai, gedulingai skambindami varpais per lai-dotuves, kartoja maldos žodžius, padedančius išlaikyti skambinimo ritmą ir maldos rimtį.

GEDULINGO VARPŲ SKAMBINIMO TRADICIJOS KĖDAINIŲ SENTIKŲ IR EVANGELIKŲ LIUTERONŲ BENDRUOMENĖSE

Nors Kėdainių sentikų ir evangelikų liuteronų bendruomenėse nėra tradicijos skambi-nant varpais pranešti apie bendruomenės nario mirtį, panašiai kaip ir stačiatikių bendruomenėje, apie velionio mirtį susirinkusiesiems į pamaldas praneša kunigas ar šventikas.

Vykstant minėtų konfesijų bendruomenės narių laidotuvėms, varpais skambinama įnešant ir išnešant karstą į bažnyčią arba maldos namus.

Prieš aptariant gedulingo varpų skambinimo tradicijas Kėdainių sentikių ir evangelikų liuteronų bendruomenėse, vertėtų trumpai prisiminti jų atsiradimo ištakas. Sentikybė, kilusi iš Rusijos Stačiatikių Bažnyčios sąjūdžio, kuris nepripažino XVII a. II pusėje patriarcho Nikono atliktos reformos, pasiekė ir Lietuvą. Doktrininiu požiūriu su katalikybe sentikiai yra panašiai susiję kaip ir katalikybė su stačiatikybe – *Filoque* klausimu, tačiau ryškiausi skirtumai pastebimi liturgijos, hierarchijos bei administraciniais klausimais.

Pirmieji sentikiai, atkeliavę į Lietuvą iš Maskvos, Lietuvos istoriografijos šaltiniuose minimi 1679 metais [18, 14]. Norėdama išvengti kitų kultūrų ir tradicijų perėmimo sentikių diaspora ilgą laiką gyveno saviizoliacijos sąlygomis – burdavosi į bendruomenes, nedalyvaavo viešame politiniame gyvenime, nepritarė santuokai su kitos tikybos atstovais, nenoriai įsileisdavo į savo bendruomenę kitų kultūrų ir religijų žmones [1].

Palyginti su kitomis tradicinėmis krikščionių konfesijomis, į Kėdainių rajoną (Pelėdnagių kaimą) sentikiai atsikėlė gana vėlai – 1860 m. atvyko 20 vežimų (apie 70 žmonių) [2]. Ši sentikių grupelė laikoma paskutiniąja, pasitraukusia iš Rusijos. Vėliau Kėdainių krašto sentikių bendruomenė persikėlė į Mociūnų kaimą. Iš Mociūnų kaimo kilusio pateikėjo teigimu, iki XX a. 8 deš. Mociūnuose buvo 24 sentikių trobos, vėliau dėl vykdomų melioracijos darbų kaimo gyventojai buvo skatinami išsikelti. Būtina paminėti dar vieną svarbią detalę, susijusią su sentikių atsikėlimu į Kėdainių kraštą. Antrojo pasaulinio karo metu iš Seinų į Lietuvą, taip pat į Kėdainius, atsikėlė nemaža sentikių grupė, kuri išsiskyrė savo pamaldumu [1].

Savo maldos namų, kuriuos gimtąja rusų kalba įvardija kaip *моленная*, sentikiai Kėdainių krašte neturėjo. Jie meldėsi Ibėnų kaimo maldos namuose (Kauno r.), kurie buvo nutolę apie 45 km nuo Mociūnų kaimo. Vėliau, mirus Ibėnų sentikių dvasiniam tėvui, bendruomenė rinkdavosi melstis vieno iš tikinčiųjų namuose. Pastaruoju metu dalis Kėdainių krašto sentikių vyksta į Panevėžį arba Kauną atlikti religinių praktikų. Taip pat Panevėžio sentikių bendruomenės dvasinis tėvas atvyksta į Kėdainius ir kartu su bendruomenės nariais meldžiasi vienos iš bendruomenės narių bute ar kitoje vietoje. Mirusiuosius sentikiai mini per jų Sekmines (rus. *Troica*), tuomet dvasininkas kartu su tikinčiais atvyksta melstis į kapines.

Sentikių laidotuvių apeigos yra panašios į jau aptartas stačiatikių laidotuves. Stengiamasi laikytis papročio – laidoti trečią dieną po mirties. Svarbi laidotuvių ciklo dalis – mirusiojo apiplovimas. Anot pateikėjos, kaime būdavo žmonių – tik moterys, pvz., „pavituchos“, kurios galėdavo padėti gimdyvei, kitos galėjo atlikti mirusiojo apiplovimo ritualą. Apiplautą mirusįjį reikėjo tinkamai aprengti: moteris aprengdavo palaidine („bliuska“) ilgomis rankovėmis ir suknia (saraфанu), vyrus – apsiaustu (rus. *балахон*). Velionio kūnas buvo užden-giamas drobule (rus. *саван*). Pasak pateikėjos, anksčiau sentikių mirusiuosius laidodavo be batų, vietoje jų apaudavo specialiai mirusiajam pasiūtas šlepetes, tačiau šiais laikais minėto papročio nesilaikoma – „leidžiama viskas“ [2]. Išskirtinis sentikių vyrų išorinis bruožas, anot tradicijos, turėjo būti barzda. Kartais dvasininkas atsakydavo laidoti velionį sentikį, kadangi jis mirė be barzdos [1]. Senesni žmonės, nujausdami artėjančią mirtį, nesiskusdavo barzdos ir apie tai įspėdavo savo artimuosius [2].

Sudėtinė laidotuvių dalis – šarvojimas. Sovietmečiu paprastai sentikių bendruomenės mirusysis būdavo šarvojamas savo namuose arba sentikių maldos namuose. Pagal galimybes velionį guldavo kambaryje galva į rytus, o kryžius ir šventasis paveikslas (ikona) buvo dedami kojūgalyje. Pažymėtina, kad sentikiai, kitaip nei katalikai, mirusįjį įnešdavo į

maldos namus ir išnešdavo – kojomis į altorių. Dedant į duobę, velionio kojos taip pat buvo nukreiptos į kryžiaus pusę. Šį paprotį sentikiai aiškina tuo, jog teismo dieną prisikėlęs mirusysis iš karto kelsis veidu į Dievą. Panašiai kaip ir katalikiško laidojimo tradicijoje, sentikiai į mirusiojo rankas įdėdą sakramentaliją – „čiotką“, arba „liestavką“ (rus. *чѣтку нестовка*), primenančią Romos katalikų rožinį.

Laikantis sentikių tradicijų, sovietmečiu per šermenis tris paras pasikeičiant buvo skaitomos psalmės. Panašiai kaip ir stačiatikių tradicijoje, muzikos sąvoka siejama su instrumentiniu ir labiau pasaulietiniu žanru [15, 42]. Taigi, žvelgiant iš sentikių pozicijos, „muzikavimas laidotuvių metu“ nėra korektiškas apibūdinimas. Dažnai pabrėžiama, jog jie „neturi jokios muzikos“. Šermenų ir laidotuvių metu rečitavimo stiliumi skaitomi tik psalmių tekstai.

Iš kitų tyrinėtų konfesijų išsiskiria vieno sentikio liudijimas apie gedulingus pietus:

[...] dabar tai pirma karstą veža į kapus, paskui pietūs gedulingi buvo, o kai kaime gyveno, tai niekas jų neveždavo. Pirma būdavo jis [šventikas] tas visas giesmes atsimeldžia, viskas ir tą [karstą] pastatydavo kažkur į šoną, o kitam kambarį darydavo pietus [1].

Pasakodami apie sovietmečiu vykusią laidotuvių metu patiekiamus gedulingų pietų patiekalus, sentikiai minėjo kopūstų sriubą (su pomidorų padažu), košę, dažniausiai ryžių, ir kompotą. Alkoholio nevartodavo, kadangi sentikių tradicijoje tai buvo griežtai draudžiama [1; 2].

Pažymėtina, kad į kapines karstą nešdavo tiek vyrai, tiek moterys. Karstas, nepriklausomai nuo oro sąlygų, būdavo atidengtas.

Kita Kėdainiuose gyvuojanti krikščioniška konfesija yra evangelikų liuteronų bendruomenė. Šios konfesijos pavadinimas susijęs su M. Liuterio vardu, kuris liuteronų tikėjimo ir etikos pagrindus išdėstė Didžiajame ir Mažajame katekizmuose. Pagrindinė liuteronybės religijos tikėjimo nuostata remiasi individo santykiu su anapusybe. Jos esminę dalį sudaro *nuteisinimo tikėjimu* nuostata, pagal kurią bet kuris nuodėmingas žmogus bus išganytas tik tikėjimu (*sola fide*) nepriklausomai nuo jo atliktų darbų ar Bažnyčios. Tikėjimas Dievo malone (*sola gratia*), o ne geri darbai yra kelias į Dangų. Geri darbai, anot liuteronų filosofijos, kyla iš tikėjimo, todėl tikėjimas įpareigoja individą gerai elgtis [17, 228]. Skirtingai nei katalikai, protestantai nepripažįsta skastyklos, laiko ją Biblijos nepagrįstu konstruktui.

Dėl šių nuostatų kilo daug praktinių padarinių atliekant tam tikras religines apeigas. Remiantis liuteronų tikėjimu, kad žmogus bus išganytas tikėjimu, galima daryti prielaidą, kad žmogaus tikėjimas, o ne artimųjų maldos gali jį išgelbėti amžinajame gyvenime. Taigi šermenų ir laidotuvių metu dominuoja Dievo žodžio skaitymas bei religinio turinio giesmės, kurias atlieka visa gedinti bendruomenė. Į Kėdainius evangelikai liuteronai atsikėlė 1629 metais. Savo bažnyčią jie pradėjo statyti 1637 m., iki tol jie dalijosi vienais maldos namais su evangelikais reformatais, kurie į Kėdainius atsikėlė dar anksčiau – XVI a. viduryje [8, 78].

Abiejų konfesijų (evangelikų liuteronų ir sentikių) atstovų liudijimai apie gedulingą skambinimą varpais yra hipotetinio pobūdžio, kadangi varpų skambinimo tradicija buvo nutrūkusi. 1993 m. po sovietmečio atsikūrusi Kėdainių evangelikų liuteronų bažnyčia ilgą laiką neturėjo varpo, taigi tradicija nutrūko dėl objektyvių priežasčių [VDU ER 2738/1, p. 8]. Prie to neabejotinai prisidėjo ir beveik sunykęs paprotys nešti karstą į bažnyčią.

Kėdainių sentikių bendruomenė savo maldos namų Kėdainiuose neturi, todėl jų liudijimai apie stačiatikių laidotuves yra susiję su pasakojimais apie tai, kaip turėtų būti [VDU ER 2738/1, p. 8; VDU ER. 2738/5, p. 23–25; VDU ER 2738/13, p. 56]. Iki Nikolajaus II

paskelbto dekreto „Dėl religinės tolerancijos principų stiprinimo“ (*Объ укрѣпленія на чаль вѣротерпимости*) [35, 257–258] kito tikėjimo žmonės Rusijos imperijoje patirdavo daugybę suvaržymų. Taigi varpo skambinimo tradicijos kaip pernelyg viešas ritualas negalėjo laisvai skleistis.

Remiantis empirine lauko tyrimo duomenų analize galima teigti, kad pagal abiejų konfesijų tradiciją varpais buvo skambinama įnešant ir išnešant velionio karstą iš bažnyčios ar maldos namų. Sentikių maldos namai Panevėžyje, kuriuose paprastai lankosi kėdainiečiai, prieš kelis metus gavo dovaną – varpų komplektą. Iki tol buvo skambinama daužant į pakabintus metalinius strypus. Šios bendruomenės atstovė gedulingą varpų skambinimo būdą apibūdino kaip lėtą ir liūdną (net tragišką) [VDU ER 2738/11, p. 49].

Žvelgiant į sentikių ir liuteronų skirtumus eschatologijos klausimais, išryškėja laidotuvių gedulingo varpų skambinimo prasminis aspektas. Esminė liuteronybės religijos tikėjimo nuostata remiasi individo santykiu su anapusybe, kurios pagrindą sudaro nutėsinimo tikėjimu nuostata, kad bet kuris nuodėmingas žmogus bus išganytas tik tikėjimu, nepriklausomai nuo jo atliktų darbų ar nuo Bažnyčios. [4, 228]. Remiantis liuteronų tikėjimo doktrina, žmogaus po mirties laukia arba Dangus, arba pragaras. Taigi skambinimas varpais yra skirtas ne mirusiesiems ar jų sieloms, o gyviesiems priminti, kad ir jiems teks susitikti su Viešpačiu.

IŠVADOS

Apibendrinant galima konstatuoti, jog Kėdainių krašte tarp Romos katalikų konfesijos tikinčiųjų dar yra gyva skambinimo varpais už mirusiojo sielą tradicija. Daugeliui Romos katalikų parapijų būdingas savitas skambinimo varpais būdas. Į parapiją atvykę tarnauti kunigai randa iš kartos į kartą varpininkų ar senųjų kunigų perduodamas varpų skambinimo tradicijas. Taigi skambinimo varpais už mirusiojo sielą ritualą galėtume laikyti bažnyčios įvesta tradicija, o varpų skambinimo būdą kaip lokaliai savitą ir apibrėžtoje vietovėje susiformavusį paprotį, kylantį iš tos vietos bendruomenės tradicijos.

Daugumą skambinimo už mirusiojo sielą varpų variacijų vienija bendra „Viešpaties angelo“ malda. Laidotuvių apeigų ciklo dalys, atliekamos vietos bendruomenės viduje (ryškiausias pavyzdys – skambinimas varpais už mirusiojo sielą), išlieka atsparios ir sudaro prielaidas atsirasti ir gyvuoti unikalioms, konkrečiai parapijai būdingoms tradicijų variacijoms.

Dėl objektyvių priežasčių sentikių ir liuteronų varpų skambinimo tradicijos Kėdainių krašte nėra plačiai paplitusios. Liuteronų maldos namai sovietmečiu buvo paversti sandėliu (vėliau muziejumi), tad neatliko maldos namų funkcijų. Netgi Nepriklausomybės laikotarpiu, atgavus bažnyčią, varpas atsirado tik po trijų dešimtmečių. Sentikiai maldos namų Kėdainių krašte iš viso neturėjo ir religinėms apeigoms rinkdavosi bendruomenės narių privačiose patalpose.

Skambinimas *už dūšių* yra išskirtinai Romos katalikų tradicijos reiškinys. Kitų Kėdainių krašto konfesijų – stačiatikių, sentikių, evangelikų liuteronų – tradicijoje skambinama už mirusįjį įnešant karstą į bažnyčią ir išnešant iš jos. Konfesiniai skirtumai eschatologiniais klausimais lemia skirtingą gedulingo varpų skambinimo tradicijos prasminį aspektą. Romos katalikai, stačiatikiai ir sentikiai gedulingą varpų skambėjimą sieja su pagalba mirusiajam, evangelikams liuteronams – tai ženklas gyviesiems, primenantis apie būsimą ir neišvengiamą susitikimą su Viešpačiu.

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 2025 05 03 Interviu su vyru (Sirutiškis, 1954, sentikis). *Asmeninis archyvas*.
- [2] 2025 05 16 Interviu su moterimi (Sirutiškis, 1938, sentikė). *Asmeninis archyvas*.
- [3] BARUFFALDI, Girolamo. *Ad Rituale Romanum commentaria, sumpt.* Venezia: Joannis Caspari Bencards vidue & confortum, 1735.
- [4] BUCCI, Onorato; PIATTI, Pierantonio. *Storia dei Concili Ecumenici. Attori, canonici, eredità*. Roma: Città Nuova, 2014, p. 276–407.
- [5] ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Lietuvos sentikių gyvenimo puslapiai*. Vilnius: Homo liber, 2001, p. 9–10.
- [6] HERMAN, Jerzy; HERRMANN, Tadeusz. *Religijos, bažnyčios, tikėjimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- [7] JEDIN, Hubert. *Breve storia dei Concili. I ventuno Concili ecumenici nel quadro della storia della Chiesa*. Roma: Herder Morcelliana, 1978, p. 79–84.
- [8] JUKNEVIČIUS, Algirdas. *Senieji Kėdainiai: istorija ir įdomybės*. Vilnius: Interse, 2020, p. 78–82.
- [9] KAJĖNAS, Gediminas; LEVIN, Evgenia. Dokumentinis filmas „Kam skambina varpai. Aštuntoji diena“, 2019. Prieiga per internetą: <https://youtu.be/GW6N1z2efw0?si=umlh5CEL-433aetV> [žiūrėta 2024 04 10].
- [10] Kauno arkivyskupija. Kėdainių dekanatas. Prieiga per internetą: <https://kaunoarkivyskupija.lt/kedainiu-d/> [žiūrėta 2025 04 11].
- [11] KLIMKA, Libertas. Varpai tautosakoje ir tikėjimuose. *Gimtasai kraštas*, 2019, Nr. 17, p. 46–49.
- [12] Krikščioniškos laidotuvės. *Katalikų bažnyčios katekizmas*. Kaunas: LKB Tarpdiacezinė katechetikos komisijos leidykla, 1997, p. 356–358.
- [13] KVIKLYS, Bronius. *Kėdainiai, Mūsų Lietuva: Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 386–396.
- [14] LAUKAITYTĖ, Regina. *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.
- [15] LEBEDEVA, Žana. Lietuvos sentikių dvasinės eilės. *Menotyra*, 2001, Nr. 3 (24), p. 42–49.
- [16] PADOVANI, Matteo. I sistemi di suono delle campane. *Documenti di Campanologia*, 2007, p. 3–4.
- [17] PETRAITIS, Romualdas. Varpas. *Religijotyros žodynas*. Vilnius: Mintis, 1991, p. 394.
- [18] POTAŠENKO, Grigorij; MOROZOVA, Nadežda. *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
- [19] RAČIŪNAITĖ, Rasa. Krikščioniškosios vertybės lietuvių šeimos papročiuose. *Soter*, 2004, Nr. 13 (41), p. 209–226.
- [20] *Salantų bažnyčia: istorija, meno vertybės ir žmonės*. Sud. P. Šverebas Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2011, p. 211–241.
- [21] ŠINKŪNAS, Pelikšas. *Kėdainių miesto istorija: krašto mokslui medžiaga*. Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1928, p. 31–36.
- [22] ŠVEREBAS, Povilas. *Telšių vyskupijos bažnyčių varpai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2014.
- [23] ŠVEREBAS, Povilas. Žarėnų parapijos bažnyčių varpinės ir varpai. *Lietuvos valsčiai*. Kn. 42. *Žarėnai*. Vyr. redaktorius ir sudarytojas J. Girdvainis. Vilnius: Versmė, 2021, p. 451–471.
- [24] TALLON, Alain. *Il concilio di Trento*. Milano: San Paolo, 2004, p. 106–110.
- [25] VDU ER (Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros Etnologijos rankraštynas), b. 2736. Užr. L. Preikša Kėdainių rajone 2022–2024 m.
- [26] WELLER, Philip T. *Roman Ritual*, 1962, p. 350 Prieiga per internetą: <https://sensufidelium.com/wp-content/uploads/2018/06/Roman-Rite.pdf> [žiūrėta 2024 01 30].

- [27] ŽALĖNAS, Gintautas. Cum Signo Campanae. The origin of the bells in Europe and their early spread. *Meno istorija ir kritika*, 2013, Nr. 9, p. 67–94.
- [28] ŽALĖNAS, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bažnyčių varpai ir jų gamintojai*. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius, 2015.
- [29] ЛИСТОВА, Татьяна. Отражение представлений о загробном мире в похоронной одежде (российскоукраинское-белорусское пограничье). *Вестник Музея археологии и этнографии Пермского Предуралья*, 2017, 7, p. 114–23.
- [30] МЕДВЕДЕВА, Людмила; ЛОГИНОВА, Ирина. *Устав Церковного Звона*. Москва: Издательский совет Русской Православной церкви, 2002.
- [31] ОВСЕЙЧИК, Владимир. Погребальная обрядность белорусского сельского населения Подвинья на современном этапе. *Этнография*, 2021, p. 52–71.
- [32] *Служебникъ Евангелическо-Лютеранской Церкви Россійской Имперіи*. Ч. 1. Петроградъ, 1916.
- [33] *Служебникъ Евангелическо-Лютеранской Церкви Россійской Имперіи*. Ч. 2. Петроградъ, 1916.
- [34] Указ, И. В., данный Сенату «Об укреплении начал веротерпимости». *Полное собрание законов Российской империи: Собр.*, p. 237–238. Prieiga per internetą: <https://www.prilib.ru/item/358577> [žiūrėta 2024 05 06].
- [35] ФУРЦОВА, Елена. Похоронно-поминальная обрядность потомков русских старообрядцев из Белоруссии в конце XX – начале XXI в.: сохранение и развитие традиций. *Культура русских в археологических исследованиях*, 2014, p. 169–173.
- [36] Чин освящения колокола. Prieiga per internetą: <https://kolokola.com/archives/60> [žiūrėta 2024 04 11].
- [37] ШАТЬКО, Елена. *Колокольный звон Белой Руси: тысячелетие традиции*. Минск: Братство в честь Святого Архистратига Михаила; Медиал, 2015.
- [38] ШАТЬКО, Елена. *Колокольный звон – душа народа*. Минск: Беларусь, 2017, p. 148–153.

LAURYNAS PREIKŠA, RASA RAČIŪNAITĖ-PAUŽUOLIENĖ

Bell-Ringing Traditions at Funerals of Christian Denominations in the Kėdainiai Region

Summary

The article analyses the tradition of ringing bells at funerals of Roman Catholics, Evangelical Lutherans, Orthodox Christians, and Old Believers in the Kėdainiai region. It delves into the issue of how this tradition relates to the community in the Kėdainiai region and the town itself. In the conscience of the believers, the ringing of bells to announce the death of a person is associated with the afterlife and with respect for the deceased. In the Kėdainiai region, separate parishes of the same denomination live a rather isolated life. This creates the conditions for the preservation of unique and locally specific traditions of ringing bells and their variations. The ringing of bells during funerals is not common in the town of Kėdainiai, but this tradition is still alive in rural areas. The study revealed that bell ringing serves an anonymous communicative function in Roman Catholic parishes of Kėdainiai and an individual communicative function in rural areas of the Kėdainiai region. Confessional differences on eschatological issues determine the different meanings of the tradition of ringing mourning bells. The Roman Catholics, Orthodox Christians, and Old Believers associate the ringing of funeral bells with helping the soul of the deceased, while for the Evangelical Lutherans it is a sign for the living, reminding them of the inevitable future meeting with the Lord. The article is based on the data from ethnographic field research conducted between 2022 and 2025.

Keywords: funeral traditions, ringing bells for the deceased, Kėdainiai region